

Metafora, relevancia, jelentés

Szerkesztők:

Bárány Tibor – Zvolenszky Zsófia – Tózsér János

LOISIR
KIADÓ
2015
BUDAPEST

Pragmatika 3.
Metafora, relevancia, jelentés

© Bárány Tibor, Zvolenszky Zsófia, Tózsér János, 2015

© A szerzők, 2015

© Loisir Könyvkiadó, 2015

A sorozat szerkesztője:
Nemesi Attila László

Felelős szerkesztő:
Gáspár Kinga

A kötetet szerkesztette:
Bárány Tibor, Zvolenszky Zsófia, Tózsér János

Lektorálta:
Kelemen János
Márton Miklós

ISBN
978-963-89655-4-7

ISSN
2060-7105

A kötet megjelentetését az
Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA
K 109638 azonosítószámú projekt támogatta

Kiadó:
Loisir Könyvkiadó Kft.
kiado@loisir.hu
Felelős vezető
Gáspár Kinga ügyvezető

Tipográfia:
Gáspár Mikós

Borítóterv:
Gáspár Kinga

Nyomda:
Colorcom Media Kft.

TARTALOM

BÁRÁNY TIBOR, ZVOLENSZKY ZSÓFIA, TŐZSÉR JÁNOS Előszó.....	7
ZVOLENSZKY ZSÓFIA – BÁRÁNY TIBOR Relevanciaelmélet és a szó szerinti–metaforikus kontinuum – a magyar nyelvű szövegek tükrében.....	11
PETE KRISZTIÁN A relevanciaelmélet metaforafelfogásának változatai.....	29
ZVOLENSZKY ZSÓFIA A relevanciaelmélet szó szerinti–laza–metaforikus kontinuumára vonatkozó érv. A nyelvi hibák, avagy milyen problémával jár, ha azt mondjuk, hogy valakit „Kentuckyban megpaprikáztak”?	61
KUTI JUDIT Harald Weinrich metaforaelmélete és a relevanciaelmélet metaforafelfogása	77
KAPELNER ZSOLT Jelentés, cselekvés, metafora.....	107
BEZECZKY GÁBOR Paul Ricoeur és a metafora.....	125
KÁLMÁN LÁSZLÓ Metaforák, intuíciók, jelenségek.....	135
KISS ANGELIKA A koreai és japán beszéd szintek metaforikus használata	149
JELLINEK SÁRA Humor és metafora a nyelvfilozófiában.....	173

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Játékfilmek képi és multimodális jelentésalakzatai
retorikai-pragmatikai megközelítésben..... 191

MOLNÁR CECÍLIA SAROLTA

„A szavaim, a metaforám, minden giccses reményem.”
Milyen metaforákat találunk mai magyar dalszövegekben?..... 213

Név- és tárgymutató..... 229

Előszó

E kötet tanulmányainak kétharmada közvetve vagy közvetlenül a Dan Sperber és Deirdre Wilson nevével fémjelzett relevanciaelmélettel foglalkozik, amely a nyolcvanas évek óta a pragmatikai kutatások egyik meghatározó keretelmélete. Éppen ezért kötetünk élén egy bevezető tanulmány áll (Zvolenszky Zsófia és Bárány Tibor írása: „Relevanciaelmélet és a szó szerinti–metaforikus kontinuum – a magyar nyelvű szövegek tükrében”), amely ismerteti a relevanciaelméleti megközelítést és annak metaforafelfogását. A szerzők rendszerezik a Sperber–Wilson szerzőpárostól magyarul elérhető tanulmányokat, és magyarázó részletekkel egészítik ki a szövegek gondolatmenetét – annak reményében, hogy így a magyarul olvasók jóval átfogóbb és árnyaltabb képet kapnak majd a relevanciaelmélet metaforafelfogásáról, mint ha pusztán a lefordított írásokkal ismerkednének meg.

Kötetünk három tanulmánya közvetlenül a relevanciaelmélet metaforafelfogásával foglalkozik. Pete Krisztián írása („A relevanciaelmélet metaforafelfogásának változatai”) összeveti egymással az elmélet „hagyományos” – elsősorban Sperber és Wilson *Relevance* című kötetében (Sperber–Wilson 1986/1995) kifejtett – metaforaelemzését a Robyn Carston (2002) és más szerzők kritikái hatására és közreműködésével átdolgozott, továbbfejlesztett változattal (mellyel kapcsolatban lásd Wilson–Sperber 2004/2006; Sperber–Wilson 2008/2013). Pete komoly ellenvetéseket is megfogalmaz az elemzéssel kapcsolatban elsősorban a konvencionális metaforák és a kreatív, költői metaforák különbségére támaszkodva. Zvolenszky Zsófia tanulmánya („A relevanciaelmélet szó szerinti–laza–metaforikus kontinuumára vonatkozó érv. A nyelvi hibák, avagy milyen problémával jár, ha azt mondjuk, hogy valakit »Kentuckyban megpaprikáztak«?) szintén az elemzés gyengeségeire koncentrál. Érvelése szerint a nyelvi hibák jelensége komoly kihívást támaszt a szó szerinti–laza–metaforikus kontinuum tétele és az *ad hoc* fogalmak megalkotásának jelenségéről szóló relevanciaelméleti leírás érvényességével szemben. Kuti Judit írása („Harald Weinrich metaforaelmélete és a relevanciaelmélet metaforafelfogása”) izgalmas párhuzamot von Harald Weinrich és a Sperber–Wilson szerzőpáros elemzése között. Állítása szerint Weinrich jelentésről alkotott dialektikus felfogása megfeleltethető a relevanciaelméletben a lexikális jelentés és az *ad hoc* megalkotott fogalom kettősségének, továbbá egyik elemzés sem tekinti a metaforát a „normál” nyelvhasználatból való eltérésnek, devianciának. Mindazonáltal, míg Sperber–Wilson (2008/2013) a kontinuum tézise révén Kuti értelmezése szerint egyenesen elvitatja a metaforától annak bármilyen nyelvészeti relevanciáját, Weinrich elméleti szempontból kiemelkedően

fontosnak tekinti a metafora fogalmát. Kuti azt állítja, hogy a relevanciaelmélet jelentéselméleti alapelveiből *nem* következik szükségszerűen a metafora elhanyagolható nyelvészeti szerepe – mint ahogyan Weinrich hasonló felfogásából sem következik a metaforicitásnak tulajdonított központi szerep.

Kapelner Zsolt tanulmánya („Jelentés, cselekvés, metafora”) Donald Davidson metaforaelméletére koncentrál. A szerző érvelése szerint az elemzéssel szemben felhozott ellenvetések döntő hányada Davidson nyelvfilozófiai-jelentéselméleti és cselekvéselméleti programjának félreértésén alapul. Mindazonáltal Kapelner azt állítja, hogy a davidsoni jelentéselmélet és cselekvéselmélet nem egyformán jól teljesít a metaforikus megnyilatkozások működésének leírása során: míg a szerző meglehetősen „ezoterikus” jelentésfogalommal dolgozik, így nyelvfilozófiai előfeltevései teljes joggal megkérdőjelezhetők, addig cselekvéselméleti megközelítése hatékony elméleti keretet biztosíthat a metaforák használatának leírásához. Bezeckzy Gábor tanulmánya („Paul Ricoeur és a metafora”) Ricoeur metaforára vonatkozó elképzeléseit vizsgálja. Bezeckzy elemzése szerint a Ricoeur különböző írásaiból kirajzolódó kép tanulsága: a szerző metaforával kapcsolatos állításainak konzisztenciáját az biztosíthatná, ha olyan nyelvészeti keretelmélettel dolgozna, amely tudomást vesz a természetes nyelvek eredendő heterogeneitásáról – Ricoeur azonban szemmel láthatóan nem jutott el ehhez a felismeréshez. Kálmán László programtanulmánya („Metaforák, intuíciók, jelenségek”) egy újszerű, noha komoly filozófiatörténeti hagyományra visszatekintő nyelvfelfogás és a belőle következő metaforaelmélet körvonalait vázolja. Kálmán szerint a metaforákra vonatkozó hétköznapi intuícióinkat félrevezeti, hogy bizonyos kiemelkedően fontos esetekben a kifejezéseket „fogalmak neveinek” tekintjük – ám ez számos más esetre, egyebek közt a metaforára, nem áll. Tévedés tehát a metaforikus kifejezések használatát a „jelölés” fogalmából kiindulva egyfajta „névátvitelként” megmagyarázni. Ezzel szemben Kálmán olyan alternatívát javasol, amelyben a kifejezések használatát a nyelvközösség tagjainak az egyes helyzetek hasonlóságára vonatkozó ítéletei, benyomásai és asszociációi vezérlik, s ebben az értelemben a nyelvhasználat egészét lényegileg metaforikusnak kell tartanunk.

Kiss Angelika („A koreai és japán beszédszintek metaforikus használata”) és Jellinek Sára („Humor és metafora a nyelvfilozófiában”) tanulmánya egy-egy nyelvhasználati jelenség és a metaforikus beszédmód hasonlóságának kérdését járja körül. A szerzők a következő kérdésre keresik a választ: *ha* valóban lényegi hasonlóság figyelhető meg a koreai és a japán nyelvbeli beszédszintek udvariassági célú váltogatása és a metaforicitás, illetve a humor és a metaforák működése között, *akkor* vajon melyek azok a metaforaelméletek, amelyek egységes keretben képesek kezelni a szóban forgó jelenségeket? Kiss Angelika a Josef Stern (2000,

2006) által kidolgozott szemantikai keretelmélet módosított változatát választja a koreai és japán beszédszinthesználat leírására; Jellinek Sára szerint a nyelvi humor jelenségkörének sokrétűsége miatt nem dönthető el, hogy a grice-i vagy a davidsoni metaforaelméletet érdemes kiterjesztenünk erre a területre. Nemesi Attila László írása („Játékfilmek képi és multimodális jelentésalakzatai”) részletesen megvizsgálja azt a kérdést, hogy vajon a figuratív nyelvhasználat mintájára beszélhetünk-e filmes és mozgóképes trópusokról, és ha igen, hogyan csoportosíthatjuk, és milyen keretelmélet felhasználásával érdemes csoportosítanunk e képi alakzatokat. Javaslatá szerint a Giora (2003) által kidolgozott kétlépcsős pragmatikai modell képes a lehető leghatékonyabban megragadni a képi metafora, metonímia, szinekdoché, allegória, szimbólum, túlzás, alullicitálás (eufemizmus), ironia, ellentét (oximoron, paradoxon), emfázis, allúzió és a különböző komplex képi alakzatok működését. Molnár Cecília Sarolta tanulmánya („»A szavaim, a metaforám, minden giccses reményem.« Milyen metaforákat találunk mai magyar dalszövegekben?») arra a kérdésre kíván választ adni, hogy a kortárs magyar dalszövegek nagyjából konvencionálizálódtak, hétköznapi vagy inkább kreatív, újszerű metaforákat tartalmaznak. Elméleti kiindulópontként a kognitív nyelvészetnek azt a feltevését hívja segítségül, hogy a gondolkodásunkat meghatározó általános fogalmi metaforáknak különböző nyelvi megvalósulásai vannak – ezen megvalósulásokat elemzi 65 példal szövegében.

A kötet tanulmányainak korábbi változatait a szerzők bemutatták a „Metafora” című elméleti nyelvészeti és filozófiai workshopon 2013. május 10-én, amelyet az Erdélyi Ágnes és Margócsy István vezetésével működő Erasmus Kollégium „Nyelv – nyelvfilozófia – nyelvi ismeretterjesztés” kutatócsoportja és a Magyar Coachszövetség szervezett Budapesten. A szervezésért, részvételért külön köszönet illeti a szerzőkön túl a Coachszövetségtől Kollár Józsefet, valamint a „Nyelv – nyelvfilozófia – nyelvi ismeretterjesztés” kutatócsoport további, e kötetben írással nem szereplő tagjait: Bátorfi Zsoltot, Markovich Rékát, Matula Gábort, Mátyási Róbertet és Somodi Gergőt. Szeretnénk köszönetet mondani a kötet két szakmai lektorának, Kelemen Jánosnak és Márton Miklósnak. A kötet megjelenését a K 109638 számú OTKA kutatási projekt („A fenomenológia és az analitikus filozófia lehetséges kapcsolódási pontjai az elmefilozófia területén”, témavezető: Tőzsér János; Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalom- és Kultúratanományi Intézet, Társadalomtudományi Tanszék) támogatta. A támogatást ezúton is köszönjük.

Budapest, 2015. március 5.

Bárány Tibor, Zvolenszky Zsófia, Tőzsér János